

Ilona Németh strávila rok výskumom histórie cukrovarov na Slovensku. V bratislavskej Kunsthalle otvorila veľkú výstavu s názvom Eastern Sugar.

Trpký príbeh o slovenskom cukre

BITTER STORY OF SLOVAK SUGAR

Všetko to mohlo byť inak. Všetko to mohlo byť inak, keby za jej domom nesídlil cukrovar, ale napríklad textilná fabrika. Všetko to mohlo byť inak, ale možno, že napokon ani nie, lebo príbeh o tom, čo sa stalo s cukrovarmi na Slovensku, je podobný mnohým iným príbehom. Príbehom o fabrikách, ktoré zo dňa na deň zatvorili a ostalo po nich holé nič.

„Za naším domom sídlila najväčšia továreň na kukor. Z detstva si pamätám ten zápach, ‚vôňu‘ cukrovaru, cesty plné nákladných áut s cukrovou repou. Zrazu to zmizlo, úplne. Ostala len vstupná vrátnica, všetko ostatné bolo zrovnané so zemou,“ hovorí umelkyňa Ilona Németh.

Každý deň chodila okolo niekdajšieho Juhocukru, zahraničnými investormi v 90. rokoch premenovaného na Eastern Sugar, a hnevalo ju to. Nie z nostalgie. Iba si roky neustále kládla otázku, na ktorú jej nikto v meste nevedel s presnosťou odpovedať: prečo sa to stalo a kto bol za to zodpovedný.

Začala sa preto viac pýtať a viac cestovať. Rok strávila intenzívnym výskumom a na cestách po všetkých bývalých domácych cukrovaroch spolu s fotografkou Oljou Triaškovou Stefanović. Napokon otvorila v bratislavskej Kunsthalle výstavu, akých na Slovensku ročne naozaj nevznikne veľa, ak vôbec. Je to pátranie po odpovediach na otázky, ktoré väčšinou nemajú jednoznačné odpovede a navyše ešte vedú k otázkam ďalším. Napríklad aj k tej, či sa „nič“ napokon vždy niečím nezaplní a či to niečo nie je najmä populizmus a nacionalistická ideológia.

Začalo sa to za domom

„Bolo to najlepšie rozhodnutie, aké som mohla urobiť,“ hovorila Ilona Németh v časti výstavy, ktorú nazýva Archív. Tvorila ju najmä videá s rozhovormi a fotografie, z ktorých si každý divák mohol vyskladať vlastný „obraz“ cukrovarov na Slovensku, a to doslova fyzicky pomocou posuvného systému.

Kedysi ich u nás bolo desať, dnes fungujú dva – v Trenčianskej Teplej a v Sereďi, oba vlastní zahraničné firmy z Nemecka a Rakúska. Ona spolu s Oljou Triaškovou Stefanović navštívila všetky a rozprávala sa s množstvom ľudí, ktorých dejiny cukrovarov zasiahli pracovne, ale aj osobne. „Každá jedna cesta preto mala význam, rovnako ako každé jedno stretnutie. Vždy som pochopila o čosi viac a získala ďalšie informácie o tom, čo sa stalo,“ hovorí Ilona Németh.

Slovensko dnes teda de facto nevlastní ani gram cukru, hoci tu bola dlhá tradícia jeho výroby. „Môj výskum a výstava však nie sú žiadnym bojom proti zahraničným investorom, proti globalizácii ani proti kapitalizmu, to vôbec,“ dodáva Németh jedným dychom.

Jednou zo zásadných súčastí príbehu o slovenských cukrovaroch sú totiž zahraniční investori, ktorí v 90. rokoch prišli, ale po pár rokoch aj odišli a ostali po nich zatvorené fabriky. Aj bez zahraničných investorov je však osud ostatných fabriek

podobný – s pachutou po privatizácii, tunelovaní a vplyve vtedajšej politickej garnitúry na čele s mečiarovským HZDS.

My a tí ostatní

Konflikt nás a tých druhých – zahraničných, na výstave zastupovali rozhovory s priamymi aktérmi dunajskostredskej fabriky. O tom, čo sa stalo a čo mohlo byť inak, sa Ilona Németh rozprávala s Dušanom Janíčkom, ktorý v cukrovaroch pracuje celý život a bol aj súčasťou zlomových udalostí. Pohľad z druhej strany ponúkal Christian Laur, bývalý člen správnej rady spoločnosti Eastern Sugar.

Obr. 1. Areál bývalého cukrovaru v Pohronskom Ruskove

Obr. 2. Jedáleň pre zamestnancov cukrovaru Rimavská Sobota

Obr. 3. Priestor v bývalom cukrovare v Rimavskej Sobote

Obr. 4. Pohľad do útrob zničenej budovy cukrovary Šurany

„Ich rozprávanie bolo pre mňa mimoriadne dôležité. Každý prirodzene hovoril zo svojho uhla pohľadu, Laur sa odvolával najmä na globálne dôvody, ale rovnako na banálne – akými bola napríklad zmena riaditeľov v materských firmách, ktorí mali skrátka iné záujmy než ich predchodcovia. Dušan Janiček zasa hovoril, že sme ako Československo či stredná Európa neboli pripravení na prijímanie investorov, ktorí k nám krátko po revolúcii prichádzali. Hovorí aj o celkovom vývoji v 90. rokoch, o privatizácii a vplyve lokálnej HZDS. Čo je však príznačné takmer pre všetkých, s ktorými sme hovorili, je fakt, že málokto na seba berie zodpovednosť za to, čo sa stalo, s výnimkou pána Janičeka, ktorý je kritický voči sebe aj ostatným kolegom,“ hovorí Ilona Németh.

Na svojich cestách po bývalých cukrovaroch si však okrem rozličných príbehov ich rozkladu všimla ešte jednu dôležitú vec, ktorá ich spája. Finálny výsledok. „Vedela som, čo zatvorenie cukrovary znamenalo pre moje mesto a ako sa totálne zmenil jeho život. Ale až keď som cestovala, zistila som, že to bolo všade rovnaké. Nešlo len o továreň, zasiahlo to celú škálu ďalších profesií, ktoré s tým súviseli, a v konečnom dôsledku to teda zasiahlo oveľa väčšiu skupinu ľudí. A málokde nahradila zatvorenú fabriku nejaká nová.“

Obr. 5. Výroba cukrových homolí v centrálnej sále Kunsthalle

Keď ostane len nič

Počas ciest a práce na výskume sa Ilona Németh pravidelne vracala aj k samotnej Kunsthalle. Od začiatku vedela, že ju musí zmeniť, lebo jej priestorovo nevyhovuje. Nemalo to však byť samoúčelné. „Nechcela som len prerobiť priestor a potom doň vložiť výstavu, rozmýšľala som nad spôsobom, ako tieto dve veci navzájom prepojiť,“ hovorí.

V tom uvažovaní bola rozhodujúca kľúčová téma zatvorených cukrovarov, a tou témou je práca. Ilona Németh ju preto umiestnila do centrálnej sály, nevchádza sa z nej však spredu, ako predtým. Zdá sa, že to bola banálna zmena, ale vo výsledku robilo premiestnenie vstupných dverí obrovský rozdiel. Zrazu to totiž nebola samostatná sála nesúvisiaca s celým ostatným priestorom. Stále však bola dostatočne odlišná a výrazná na to, aby sa v nej odohrávala zdanlivo samostatná časť výstavy.

Na tridsiatich šiestich stoloch boli pripravené nádoby ako v laboratóriu. Na základe jednoduchých inštrukcií sa do práce mohol pustiť hocikto, pre štyroch ľudí to však od otvorenia výstavy až po jej zatvorenie bolo normálne, každodenné zamestnanie. Vyrábali cukrové homole. Je to tradičná forma cukru zlepeného v tvare ihlanov. Kedysi sa takto cukor dodával do obchodov, predajcovia z nich „ukrajovali“ podľa želania. Dnes je výroba cukrových homolí stále známa v prostredí cukrovarov – je to najmä symbol spustenia výroby a novej kampane. Ľudí, ktorí tu pracovali a vyrábali cukrové homole, vybrala Ilona Németh v spolupráci s úradom práce, cez inzerát. Absolvovala viac ako štyridsať pohovorov, budúcich zamestnancov si chcela vybrať, aby mali vlastný príbeh, a to sa aj stalo.

„Čím dlhšie som sa celej tejto téme venovala, tým viac som si uvedomovala, že práca je v úplnom centre, a najmä jej strata. Šesť rokov som pracovala s témou nacionalizmu, vedela som, ako úzko to súvisí s populizmom, ale nevedela som prísť na to, čo je ďalej. Pochopiť, prečo sa to deje. A teraz sa mi zdá, že som k tomu prišla, že toto je ten krok dozadu, ktorý som potrebovala urobiť, aby som to videla jasnejšie,“ hovorí Németh.

Bolo by zjednodušené nazvať to „ekonomickými dôvodmi“, vysvetľuje to oveľa zrozumiteľnejšie. „Videla som to v Dunajskej Strede a to isté sa stalo aj inde a nielen v prípade cukrovarov. Fabriky skončili, práca sa skončila a neprišlo nič, čo by ju nahradilo. Z môjho pohľadu je práve toto do istej miery odpoveďou na vzrastajúci nacionalizmus a účinnosť populizmu,“ hovorí.

Obr. 6. Návštevníci výstavy „Easten Sugar“

Priemysel a kultúra

Strata práce je merateľná ekonomickými faktormi a tabuľkami s číslami, zánik fabriek mal však podľa nej ešte jeden dopad, ktorý nie je nijako merateľný, no celkom zrejmy napríklad z fotografií Olje Triašky Stefanovič. Okrem polorozpadnutých hál a továrenských areálov je na nich totiž aj krásna vysoká presvetlená jedáleň pre zamestnancov so zaujímavými sietidlami z Rimavskej Soboty zo 60. rokov, či interiér domu, ktorý dali postaviť Kuffnerovci, zakladatelia cukrovaru v Sládkovičove.

„Tie interiéry boli v tom čase z hľadiska dizajnu a architektúry na svetovej úrovni a hovoria o tom, čo by sme mohli nazvať kultúra podnikania. O zodpovednosti podnikateľov voči sebe a podniku, aj voči zamestnancom a mestu, v ktorom pôsobili. Mnohí postavili nové štvrte a založili školy, výrazne sa tak podieľali na výchove a vytváraní kultúry,“ hovorí Németh.

Takou rodinou boli aj spomínaní Kuffnerovci v Sládkovičove, boli však Židia a v roku 1938 museli odísť. Prežili, no dnes sú na ich mauzóleu oceľové dvere, lebo ktosi hrobky vykradol a použil lebku namiesto futbalovej lopty v niekdajšom anglickom parku s exotickými rastlinami. „Sedela som v tom parku dve hodiny a uvažovala, čo sa to stalo, čo všetko s nami 20. storočie urobilo a prečo to nemohlo byť inak. Nejde o nostalgiu. Stratili sme časť kultúry, a bez kultúry má človek iba nepriateľov.“

Aj preto je zásadné snažiť sa poskladať kompletnú mozaiku výpovedí nielen v prípade cukrovarov, pochopiť globálne podmienky, ale vidieť aj vlastné chyby a dokázať za ne zobrať zodpovednosť. „Iba tak sa môžeme poučiť, keď pochopíme, čo sa stalo a nebudeme veci vidieť čierno-bielo,“ hovorí Németh.

O iné uhly pohľadu obohacovali výstavu aj diela prizvaných umelcov. Pre Brita Jeremyho Deller, holandskú dvojicu Lonnie van Brummelen a Siebren de Haan aj pre nemeckého filmára Haruna Farockeho išlo o premiéru na Slovensku. Ďalšou súčasťou bolo zatiaľ neexistujúce Múzeum cukru. Stojí za ním Miroslav Eliáš, ktorý sa histórii cukrovarníctva venuje dlhodobo v Mestskom múzeu v Šuranoch, Ilona Németh ho stretla na jednej konferencii a presvedčila, aby svoju zbierku predstavil v ucelenej forme, čím sa idea Múzea cukru stáva reálnejšou ambíciou. Názov tejto inštitúcie znie takmer nevinne, príbeh je to však pomerne trpký.

*Jana Németh, foto O. T. Stefanovič a T. Benedikovič
Text bol publikovaný v Denníku N.*